

з 1988 р. вона знову зветься «Київський політехнік», і знову, як і впродовж усієї своєї історії, є головним літописцем подій, які відбуваються в стінах найбільшого в Україні вищого навчального закладу.

1. КП, 21-го квітня 1927 р. // Київський політехнік. — 1927. — № 1.

2. Стефанович Д. Іван Ле — перший редактор «Київського політехніка» / Д. Стефанович // Київський політехнік. — 2007. — № 15.

3. Янковий В. Відтворюючи історію. «Київський політехнік» — одна з найстаріших вузівських газет — відзначає 75-річчя / В. Янковий // Дзеркало тижня. — 2002. — № 17 (392). — Субота 17–19 травня.

4. Беляков Г. Ф. Київський політехнічний інститут. Нарис історії / Беляков Г. Ф., Василенко С. С., Вілков М. Ф. та ін. — К. : Наукова думка. — 1995. — 318 с.

Л. В. Гриневич

УДК 94(477)«1928–1929»

«ВЖИТИ РІШУЧИХ ЗАХОДІВ ДО ПОВНОГО ВИКОНАННЯ ВИВІЗНИХ НАРЯДІВ...»: ПРО ПОСТАВКИ УКРАЇНСЬКОГО ХЛІБА НА ВНУТРІШНЬОСОЮЗНІ РИНКИ У 1927/28 р.

Статтю присвячено аналізу внутрішньосоюзного обігу хліба в умовах зернової кризи 1927/28 р. Встановлено обсяги зернової продукції, вивезеної з України до союзних республік.

Ключові слова: УСРР, зернова продукція, внутрішньосоюзний хлібообіг.

Статья посвящена анализу внутрисоюзного оборота хлеба в условиях зернового кризиса 1927/28 г. Определены объемы зерновой продукции, вывезенной из Украины в союзные республики.

Ключевые слова: УССР, зерновая продукция, внутрисоюзный хлебооборот.

The article examines the inner-USSR circulation of bread in a grain crisis in 1927/1928, are determined by the amount of grain output, taken of the United republics.

Keywords: USSR, Ukrainian grain production.

Проблема вивезення хліба з УСРР на внутрішньосоюзні ринки в умовах зернової кризи 1927/28 р. залишається недослідженою. В радянській історіографії ця тема не вивчалася. Проте й у новітній історіографії, попри

доступність значної кількості архівних матеріалів, вона досі не знайшла належного висвітлення. Тим часом з'ясування цієї проблеми має важливе значення, зокрема й у контексті встановлення причин українського голоду 1928/29 р. Інформація про значні обсяги хліба, вивезеного протягом 1927/28 р. до союзних республік з території України, населення якої вже саме потерпало від часткового недороду і навіть голодувало, і в якій до того ж цілком виразно проглядалися перспективи повторного недороду, дає змогу робити припущення про можливий прямий зв'язок між виконанням УСРР «вивізних нарядів» і голодом, що її охопив у 1928/29 р. Висока вірогідність такого зв'язку пояснюється тим, що, як відомо, в умовах недороду селянство традиційно рятується завдяки використанню накопичених хлібних запасів. Якщо ж ці запаси значною мірою вилучені, а отже й відсутні, то і можливості виживання в умовах голоду безперечно звужуються.

Мета статті полягає у тому, аби проаналізувати умови внутрісоюзного обігу хліба під час зернової кризи і надзвичайних заходів в аграрній сфері 1927/28 р., а також встановити, яку саме кількість українського хліба було вивезено до союзних республік, і які це мало наслідки для продовольчої ситуації в самій республіці.

У дореволюційні часи населення Російської імперії хронічно недоїдало. Особливо виразно це проглядалося порівняно з провідними європейськими країнами та США. Скажімо, головного на той час у раціоні мешканців Росії продукту — хліба — її пересічний мешканець щороку споживав 345 кг, тоді як у Німеччині на одну особу припадало 432 кг, у Франції — 544 кг, а в Америці — 992 кг [2]. Тверда валюта, яку забезпечував експорт хліба, була настільки важливою для модернізації промислової бази Російської імперії, що, попри постійне незадоволення внутрішніх потреб, на зовнішні ринки, зокрема з українських губерній, вивозилася більша частина товарного хліба. Подекуди приписувана міністру фінансів І. Вишнеградському (1832–1895 рр.) формула «Не доймо, але вивеземо» визначала суть російської урядової політики й напередодні Першої Світової війни: протягом 1909–1913 рр. щорічно з України вивозилося в середньому 323,8 млн. пуд. хліба, з них лише 55,2 млн. пуд. потрапляли на внутрішні російські ринки, решта спрямовувалася за кордон [1, с. 21].

Війна і революція загострили продовольчу ситуацію в Росії. Примара голоду, голодних бунтів і, відповідно, загроза втрати влади спонукали уряд РСФРР на чолі з В. Леніним до політичної й військової активності в напрямі поширення на українську територію радянської влади та вивезення з неї продовольства — передусім хліба. Послабити гостроту продовольчого питання, вивозячи продовольство з України, більшовицьке керівництво намагалось і в умовах голоду 1921–1922 рр.

Протягом 1920-х рр. залежність промислових районів РСФРР та інших союзних республік від українського хліба з року в рік зростала — насамперед щодо пшениці і жита. Причинами цього були стрімке збільшення населення міст, недостатні темпи розвитку російського зернового господарства, а також слабе шляхове сполучення між російською глибинкою, котра виробляла хліб, та центральними споживчими районами. Протягом 1923/24 р. з УСРР на внутрішньосоюзні споживчі ринки було вивезено 83,4 млн. пуд. головних хлібних культур, у 1924/25 — 89,6 млн. пуд., у 1926/27 — 84,6 млн. пудів [1, с. 40].

З другої половини 1926/27 р., в умовах розгортання військово-промислової модернізації, союзний Наркомат торгівлі, одночасно зі збільшенням для УСРР попередніх планів хлібозаготівлі, став також односторонньо збільшувати завдання щодо вивізних нарядів. Це спричинило напругу на українському споживчому ринку й до певної міри позначилося на залежних від українського хліба регіонах РСФРР. Зважаючи на недорід і перебої з постачанням міст республіки, українські урядовці влітку 1927 р. під час обговорення чергового річного хлібозаготівельного плану домагалися згоди Москви на суттєве скорочення обсягів вивозу хліба. 36 млн. пуд. пшениці, 15 млн. пуд. жита, 7 млн. пуд. інших культур, 58 млн. пудів усіх хлібних культур — такими визначалися максимальні можливості УСРР на 1927/28 сільськогосподарський рік відповідно до постанов Секції торгу і кооперації Держплану УСРР від 16 червня [8, с. 6–7], Держплану УСРР від 17 червня [8, с. 25, 45], Української економічної наради від 21 червня [8, с. 40–41].

Важливою деталлю було внесене до всіх цих постанов застереження про умовність розрахунків і потребу надалі корегувати їх залежно від реальної ситуації з урожаєм. Останнє, фактично, вказувало на наміри української сторони добиватися, щоб планові завдання з вивезення хліба скоротили, адже погодно-кліматичні умови літа 1927 р. в республіці аж ніяк не можна було вважати сприятливими. В цей час унаслідок тривалої посухи в степовій частині України стався недорід, який, згідно з представленою НКЗС до УЕН доповіддю «Про недорід 1927 року та заходи боротьби з його наслідками» охопив близько 80 тис. господарств Херсонської, Миколаївської, Одеської, Маріупольської, Мелітопольської, Сталінської округ — досить важливих у поставках товарного хліба. Ще однієї теми, прямо пов'язаної з перспективами поставок українського хліба на союзні ринки, торкалися українські урядовці у літніх постановах 1927 р. Ішлося про підтвердження неодноразових розпоряджень уряду УСРР про відправку з України на Північ пшениці й жита саме в борошні, а не в зерні. Власне, українська влада вважала за можливе вивезти у зерні в 1927/28 р. лише 2 млн. пуд. пшениці і 3 млн. пуд. жита [8, с. 40–41] і категорично не погоджувалася з намірами НКТ СРСР

замінити на зерно поставки борошна. Це було зрозуміло, враховуючи очевидні вигоди республіки від переробки зерна: по-перше, завантаження українських млинів апріорі підтримувало й розвивало республіканську млинарську промисловість, а це, в свою чергу, уможливило створення нових робочих місць; по-друге, після перемелювання певна кількість збіжжя залишалася на місці як плата за роботу, й ці резерви вповні можна було використати для харчування; нарешті по-третє, на місці залишалося й млино — продукт, необхідний для годування худоби, тож створювалися умови для посилення республіканської кормової бази.

Проти будь-якого підвищення річного хлібозаготівельного плану для України і за можливе скорочення вивізних нарядів виступали в один голос учасники наради, що відбулася 16 липня за участі представників союзних відомств при Президії Держплану УСРР. На українських урядовців не вплинули ані дипломатичний хід представника Держплану СРСР Віноградського, котрий закликав погодитися на збільшення плану для УСРР, однак не робити з цього «висновку про негайне збільшення обов'язкових контингентів вивезення на Північ», ані жорсткий тиск представника НКТ СРСР Вейцера, котрий озвучив тверді наміри союзного керівництва будь за що «вибрати якомога більше хліба з України». Українці буквально «торгувалися» за кожну позицію з плану розподілу українського врожаю 1927/28 р., погодившись врешті спрямувати на Північ на 2 млн. пуд. більше хліба лише за умови, якщо одночасно для республіки скоротять експортний план [8, с. 94–114].

Також 19 липня члени УЕН провели засідання, під час якого підтвердили згоду республіки вивезти на Північ у 1927/28 р. не 58, а 60 млн. пуд. хліба за умови скорочення експортного плану до 45 млн. пуд., а також уже вкотре наголосили, що для УСРР неможливо збільшити річні плани заготівлі хліба та його вивезення на союзні ринки [8, с. 116–122].

22 липня доповідна УЕН з реалізації врожаю України в 1927/28 р. із детальною аргументацією позицій республіки була готова. Тон документа був незвично прямолінійний і навіть різкий, адже українці не лише скаржилися Москві на те, що НКТ СРСР нічим не виправдано перманентно збільшує плани вивезення українського хліба на північні ринки, але й вказували на прямий зв'язок між цим вивезенням і складною продовольчою ситуацією в УСРР. «Головнішою умовою загострення положення на хлібному ринку України, — висновувалося у доповідній, — є посилене вивезення хліба на північні ринки» [8, с. 139–141].

В той час як Економічна нарада УСРР усілякими способами домагалася скорочення обсягів вивезення хліба на Північ, планувальні організації РСФРР навпаки вибудовували перспективи, сподіваючись на збільшення по-

ставок українського хліба. 21 липня 1927 р. в Москві відбулося засідання Держплану РСФРР, учасники якого обговорювали проект постанови НКТ РСФРР про план хлібозаготівлі та використання хлібних ресурсів у 1927/28 р. Врешті вирішили, зважаючи на недорід, зменшити річний план заготівлі хліба для РСФРР з 465 до 445 млн. пуд., скоротити обсяги вивезення російського хліба до Закавказзя та Середньої Азії — з 60 до 55 млн. пуд., а також показники експортного плану — з 64 до 50 млн. пуд. Щодо завезення українського хліба до Росії, то цей план навпаки збільшили з 72 до 76 млн. пуд. Крім того, в пряму залежність від успіхів поставок хліба з УСРР було поставлено й виконання Росією експортного плану [8, с. 136–137].

В архівах нам не вдалося розшукати документів про реакцію Москви на доповідну УЕН, про яку йшлося вище. Однак це не має суттєвого значення, адже достеменно відомо, що річний план вивезення хліба з України до союзних республік у підсумку виявився непомірно більшим, ніж це попередньо планувала українська сторона.

Обсяги вивезення українського хліба на експорт та на північні ринки зростали з місяця в місяць. Якщо в липні 1927 р. з України вивезли тільки 268 тис. пуд. пшениці й 83 тис. пуд. жита, то в серпні вже, відповідно, 3809 тис. і 394 тис., у вересні — 12 212 тис. і 1443 тис., у жовтні — 13 804 тис. і 2100 тис., листопаді — 10 041 тис. і 1290 тис., у грудні — 8179 тис. і 1343 тис. пуд. Щоправда, вже з жовтня 1927 р. Україна почала недовиконувати плани поставок, зокрема лише по грудневих вивізних нарядах було недовезено 2002 вагони пшениці і жита, з них 1192 вагони зерна [24, арк. 100–105]. Втім, таке «недовиконання» планів насправді було умовним, адже лише за перше півріччя 1927/28 сільськогосподарського року річний план вивезення хліба, котрий українська сторона попередньо визначила як максимально напружений, за житом уже було виконано майже наполовину, а за пшеницею не лише повністю виконано, але навіть перевиконано на 12 млн. пуд. [18, с. 48 зв.].

Ще влітку 1927 р. під час перебування в Харкові заступник наркома торгівлі СРСР А. Вейцер озвучив (за його визнанням, уперше) пропозицію зробити скромнішим набір хлібних продуктів для населення — насамперед за рахунок скорочення споживання «експортного» пшеничного хліба та переходу до двохсортового помелу (10–15% домішки жита в пшеницю) [8, с. 109]. До кінця року практику домішування жита в пшеницю було узаконено. Також, на виконання постанови РНК СРСР від 23 вересня 1927 р., Наркомторг СРСР на початку нового року вніс до РПО додаткові пропозиції, які зводилися до «обережного» введення в раціон пересічних людей «сурогатів і більш грубих продуктів харчування» і натомість скорочення в ньому так званих «експортних продуктів». Зокрема, йшлося про пшеничний хліб, до якого те-

пер пропонувалося домішувати не лише жито, але й кукурудзу, про вершкове масло, що його мали замінити соняшникова олія та маргарин, і навіть про кишки для виготовлення ковбасних виробів, цінні сорти яких («круги екстра», широкі) слід було замінити на «малоходові» (шиті тощо). Широке включення до цього списку швидкопсувних продуктів — риби, фруктів та овочів унеможливило б браком належної технічної бази для перевезень [6, с. 6–8]. Про делікатесні м'ясопродукти, наприклад бекон, у документі взагалі не згадувалося, оскільки такі товари на внутрішній ринок практично не надходили.

Проте навіть суттєве збільшення поставок українського хліба не могло врятувати від поглиблення «хлібної кризи» та загострення продовольчої ситуації в споживчих регіонах країни. Взимку 1927/28 р. навіть у столичних Москві і Петрограді з'явилися черги за хлібом, а на шпальтах сатиричного журналу «Крокодил» — численні карикатури на цю тему з недолугим покладанням вини за вже звичне для радянського повсякдення явище то на «поганих чиновників», то на «нерозумних обивателів». Тим часом у тиші кремлівських кабінетів заговорили про загрозу голоду в «пролетарських столицях», а на Луб'янці — і про можливість зумовлених «голодними настроями» небажаних для влади «ексцесів». Подолати цю ситуацію сталінське керівництво розраховувало зокрема й за рахунок посилення «будь за що» вивезення хліба з України.

Різку критику української влади за невиконання вивізних нарядів і недоволені настрої «місництва» в питанні поставок до центру зерна замість борошна містила телеграма В. Молотова до Москви (з копією у Харків) від 3 січня 1928 р. [5, с. 182]. Прямим наслідком цієї скарги уповноваженого ЦК ВКП(б) стала постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 8 січня, котра під загрозою застосування «партійних стягнень» вимагала від верховної української влади не лише повністю виконати січневий план відправки хліба союзним республікам, а й остаточно розрахуватися по боргах, які накопичилися за жовтень — грудень 1927 р. [5, с. 146].

Підпорядковуючись партійній дисципліні, республіканське керівництво не наважилося прямо опротестовувати категоричні вимоги центру й було змушене поступитися. 10 січня «в зв'язку з потребою посилити постачання Півночі» УЕН на засіданні погодилася вивезти з України лише в зерні 25 250 тис. пуд. хліба [10, с. 5; 17, с. 3]. Своєю чергою, політбюро ЦК КП(б)У 13 січня під загрозою притягнення до «суворої партійної та судової відповідальності» зобов'язало НКТ УСРР та окружні партійні комітети вже до 20 січня, тобто за тиждень (!) забезпечити виконання 75% січневого плану поставок хліба союзним республікам і розпочати погашення заборгованостей по вивізних нарядах [22, с. 5–10].

Завдяки шаленому тиску по всій партійно-радянській владній вертикалі вже до кінця січня з України, переважно до промислових районів РСФРР, а почасти — й до Середньої Азії, Закавказзя попрямували 15 950, у лютому — 15 812, у березні — 12 659 вагонів із пшеницею та житом. Загалом лише протягом січня — березня 1928 р., під час першого «штурму хлібозаготівельної фортеці», на внутрішньосоюзні ринки з України було вивезено 49 887 тис. пуд. пшениці і жита [18, с. 48 зв.]. Окрім двох головних хлібних культур, з України вивозили інші зернові: овес, ячмінь тощо. Вагонами прямували з України й так звані «другорядні» продукти харчування: м'ясо, овочі, фрукти тощо.

Попри те, що обсяги поставок хлібних культур до союзних республік у рази перевищували ті, які Харків попередньо визначав як максимально можливі для України, повністю задовольнити нові й нові вимоги НКТ СРСР не вдавалося. Досить гостро це стало відчуватися вже наприкінці зими — на початку весни, коли знекровлений надмірними вивізними нарядами український споживчий ринок сам став упевнено поринати в безодню кризи. Загострення продовольчої та фуражної ситуації в окремих сільських місцевостях республіки, все довші черги за хлібом у містах явно вказували на те, що вивізні наряди Україна виконує за рахунок споживчих потреб власного населення. Ситуацію суттєво ускладнили й погані кліматичні умови: вже у березні УСРР постала перед проблемою пересіювання значної площі загиблої озимини, що потребувало вагомої частини хлібних ресурсів.

Вочевидь, саме ці «об'єктивні» обставини надали певної сміливості республіканському керівництву, котре вже з кінця лютого 1928 р. стало закидати Москву клопотаннями скоротити вивізні наряди. Для цього ж до столиці найжджали й українські чиновники високого рангу, включно з наркомом торгівлі УСРР М. Черновим, головою ВУЦВК Г. Петровським та головою РНК В. Чубарем.

Перед невблаганними фактами Москва була змушена суттєво скоротити квітневий і травневий плани вивізних нарядів для України. Одначе в цілому союзне керівництво все ще не було готовим визнати, що в українських селян немає хлібних лишків, тому тиснуло на республіку, одночасно вдаючись до тактики «позичати» УСРР «вивізний хліб» з Державного фонду, який вона сама й засипала, а також до «пролонгації» накопичених у такий спосіб хлібних боргів.

Зокрема, в середині березня Колегія НКТ СРСР дозволила УСРР перенести на першу декаду квітня заплановані до вивезення 800 тис. пуд. пшениці [12, арк. 65; 13, арк. 170–172]. 27 квітня в Москві під час наради з хлібозаготівлі, що її проводив В. Молотов, українським представникам В. Чубарю та М. Чернову повідомили про пролонгацію цього «боргу», а також

запропонували ще «позичити» з Державного фонду 150–200 тис. пудів зерна пшениці для виконання вивізних нарядів у травні [23, арк. 1–2; 5, с. 238]. 4 травня Колегія НКТ СРСР офіційно затвердила для УСРР травневий вивізний план по двох головних хлібних культурах в обсязі 4210 тис. пуд., передбачивши в ньому і пролонгацію 800 тис. пуд. «боргових», і нові запозичення — 400 тис. пуд. зерна пшениці для відпалення до Середньої Азії, Тамбова та ЦЧО, а ще 160 тис. пуд. — «для вивезення на Північ за нарядами НКТ СРСР» [11, с. 95]. Наступного дня та сама Колегія «дозволила» Україні для виконання вивізного плану взяти в борг з Держфонду 850 тис. пудів пшениці [11, с. 88–89].

Звичайно, такі дії не знімали напруги на українському хлібному ринку і аж ніяк не були достатніми для повного виконання нарядів, які встановила союзна влада. Тож українській партійно-радянській верхівці доводилося знову й знову адміністративними методами «тиснути» на місця, водночас запевняючи ці останні, що від практики «надзвичайних заходів» партія вже відмовилася. Однак, на відміну від січня — березня, перманентний тиск на хлібоздавачів не давав бажаних результатів. За інформацією НКТ СРСР, станом на 25 квітня замість запланованих 8962 вагонів української пшениці й жита на союзні ринки надійшло лише 3989 (44,5% плану), зокрема зерна пшениці 230 замість 750 вагонів (30,7%), зерна жита — 247 замість 1500 (16,5%), житнього борошна — 973 замість 1500 (64,9%), пшеничного борошна — 2539 замість 5212 (48,7%) [23, арк. 3–4]. З неабиякою напругою за квітень і травень 1928 р. з України на потреби Півночі було витиснуто близько 10 млн. пуд. пшениці та жита, тож загальний обсяг вивезення двох головних хлібних культур за 11 місяців 1927/28 р. сягнув 115 млн. пуд. [7, арк. 9, 17–18; 14, арк. 165].

Нарешті 18 травня політбюро ЦК КП(б)У, «виходячи зі стану пшеничного та житнього балансу, враховуючи на потреби засівної» руба поставило перед ЦК ВКП(б) питання про те, щоб припинити вивезення пшениці та жита з України [22, арк. 101–102, 105–106]. 21 травня Й. Сталін мав розмову в своєму кремлівському кабінеті з головою ВУЦВК Г. Петровським, а 23 травня — з начальником Хлібофуражного відділу НКТ СРСР І. Вейцером. Вочевидь, наслідком цих розмов стала телеграма, надіслана 24 травня на ім'я А. Рикова, В. Молотова і А. Мікояна, в якій генсек, зокрема, писав: «З'ясувалося, що за червень і липень Україна не може дати хліба Москві. Причина — провал озимих, погані види на врожай, потреба забезпечити Україну насіннєвим зерном на осінь» [15, арк. 45].

26 травня політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило припинити вивезення пшениці й жита з України [5, с. 270–272; 24, арк. 64]. Та звістка про це не викликала належного оптимізму в Харкові, адже заборона встановлювалася

лише до 1 серпня, до того ж вище партійне керівництво санкціонувало вивезення з території УСРР, котра вже фактично голодувала, всіх запасів хліба, сконцентрованих у Державному та Спеціальному фондах — запасів, що їх формувала сама Україна й на які, опинившись у скруті, явно розраховувала [5, с. 270–271; 23, арк. 64]. 30 травня побачили світ дві протилежні за змістом постанови, які вказували на гострий конфлікт між союзною і республіканською владою щодо вилучення хлібних ресурсів з України. З одного боку — постанова Колегії НКТ СРСР про те, що український хліб з Держфонду та Спецфонду слід передати в розпорядження «Союзхлібу» з наказом цьому останньому протягом червня вивезти всі ці хлібні запаси з України, аби вони надійшли «як резерв» на бази й пункти НКТ СРСР. [12, арк. 329–331]. А з іншого боку — постанова створеної УЕН 29 травня Комісії для опрацювання питання «Про організацію постачання хлібом України на червень місяць 1928 року» з наказом НКТ УСРР вже до 10 червня провести «відбір озимої пшениці з наявних Державних фондів і Спецфондів із тим, аби всю пшеницю забронювати на насіння». Українська сторона погоджувалася вивезти в червні з цих фондів максимум 1,2 млн. пуд. зерна, водночас вона категорично наполягала, щоб Україні залишили як частину Спецфонду — на «мінімум непередбачених витрат, на випадок екстрених потреб», так і частину Держфонду — «мінімум ресурсів» для постачання Донбасу й інших промислових центрів. Проект доповідної до РПО СРСР з обґрунтуванням позицій України Комісія доручила у триденний термін підготувати НКТ УСРР [9, арк. 254–255; 14, арк. 147–148]. 12 червня УЕН була змушена видати ще одну постанову, якою підтверджувала, що з української території неможливо вивезти зосереджену в будь-яких фондах озиму пшеницю й укотре доручала НКТ УСРР порушити перед союзним відомством відповідне клопотання [10, арк. 120; 17, арк. 113].

Втім, як можна судити за архівними документами, попри протести і наполегливі клопотання української верхньої влади, з України за червень 1928 р. на Північ усе ж додатково вивезли щонайменше 3,7 млн. пуд. пшениці й жита [21, арк. 11]. Загалом же протягом 1927/28 р. на союзні ринки з України було вивезено 127,7 млн. пуд. (за іншими даними — 150 млн. пуд.) усіх хлібних культур, зокрема пшениці — 96,4 млн. пуд., жита — 22,3 млн. пуд., ячменю — 2,3 млн. пуд., кукурудзи — 0,1 млн. пуд., вівса — 2,3 млн. пуд., круп'яних — 1,6 млн. пуд., бобових — 0,6 млн. пуд., соняшнику — 2,1 млн. пуд. тощо [21, арк. 11; 19, арк. 244].

Лише 25 червня політбюро ЦК ВКП(б) визнало за можливе терміново імпортувати від 10 до 30 млн. пуд. хліба для прогодування мешканців різних регіонів СРСР [3, арк. 111]. До того часу в подоланні кризи з постачанням населенню хліба сталінське керівництво вперто дотримувалося стра-

тегії «мобілізації будь за що» внутрішніх хлібних ресурсів, і Україна в цьому відіграла вагому роль.

Таким чином, протягом 1927/28 р. УСРР відіграла принципово важливу роль у пом'якшенні продовольчої ситуації на союзних споживчих ринках, поставивши до союзних республік близько 130 млн. пуд. збіжжя. Обсяги вивезеного хліба перевищили попередні планові передбачення українського уряду більше, ніж удвічі. На союзні ринки було спрямовано й частину українського збіжжя, яка призначалася для експорту. Сталінське керівництво, вочевидь, масовано викачувало з України хлібні ресурси, аби полегшити хлібну кризу в СРСР, у тому числі запобігти політичній дестабілізації в радянських столицях — Москві й Ленінграді. Проте це викачування було примусове, з застосуванням системи адміністративного тиску на всю вертикаль української влади й на селян, а головне — за рахунок споживчих потреб самого українського населення. Партиїно-радянське керівництво УСРР намагалось протестувати проти невиправдано високих планових завдань по вивізних нарядах, прямо попереджаючи Москву про можливі згубні наслідки цього для України. Проте союзне керівництво не сприймало тези про обмеженість українських хлібних ресурсів і в порядку партійної дисципліни примушувало несамотійне республіканське керівництво УСРР виступати інструментом реалізації в Україні стратегії «максимальної мобілізації внутрішніх ресурсів». Вилучені з УСРР хлібні ресурси, вочевидь, дещо послабили хлібну кризу в споживчих регіонах СРСР, проте ціною цього стали знекровлення українського хлібного ринку та безпомічність республіки напередодні нового 1928/29 хлібозаготівельного року, який ніс із собою повторний недород і голод.

1. Альтерман А. Развитие хлібного господарства та хлібної торгівлі України / А. Альтерман. — Х. : Радянський селянин, 1928. — 44 с.

2. Мухин Ю. И. Доброе слово о царской России / Ю. И. Мухин : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ymuhin.ru/?q=node/331>

3. Російський державний архів соціально-політичної історії (Далі — РДАСП). — Ф. 17. — Оп. 162. — Спр. 6.

4. РДАСП. — Ф. 17. — Оп. 165. — Спр. 13.

5. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы: В 5 т / РАН; Институт российской истории / В. Данилов (ред.). — Т. 1: Май 1927 — ноябрь 1929. — М. : РОССПЭН, 1999. — 879 с.

6. Центральний державний архів вищих органів влади України (Далі — ЦДАВО України). — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 5556.

7. ЦДАВО України. — Ф. 257. — Оп. 1. — Спр. 715.

8. Там само. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 5762.

9. Там само. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 6384.

10. Там само. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 6414.

11. Там само. — Ф. 423. — Оп. 4. — Спр. 340.
12. Там само. — Ф. 423. — Оп. 4. — Спр. 342.
13. Там само. — Ф. 423. — Оп. 5. — Спр. 15.
14. Там само. — Ф. 539. — Оп. 6. — Спр. 1174.
15. Там само. — Ф. 558. — Оп. 11. — Спр. 36.
16. Там само. — Ф. 582. — Оп. 1. — Спр. 2567.
17. Там само. — Ф. 582. — Оп. 7. — Спр. 3.
18. Там само. — Ф. 778. — Оп. 1. — Спр. 367.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО). — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 305.
20. ЦДАГО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 307.
21. Там само. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 308.
22. Там само. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 142.
23. Там само. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2769.
24. Там само. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2771.

О. Л. Рябченко

УДК 94(477)—057.87«1920–1930»

ФОРМУВАННЯ КОНТИНГЕНТУ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (кінець 1920-х — 1930-ті рр.)

У статті на основі широкого кола джерел аналізуються експерименти радянської влади щодо формування контингенту студентів вищих навчальних закладів України у кінці 1920-х — протягом 1930-х рр., які завершилися скасуванням обмежень для представників «соціально-ворожих» верств населення при вступі на навчання.

Ключові слова: «пролетаризація», радянське суспільство, соціальне походження, студенти.

В статье на основе широкого круга источников анализируются эксперименты советской власти по формированию контингента студентов высших учебных заведений Украины в конце 1920-х — на протяжении 1930-х гг., которые окончились ликвидацией ограничений для представителей «социально-чуждых» слоев общества при поступлении в вузы.

Ключевые слова: «пролетаризация», советское общество, социальное происхождение, студенты.

In the article, on the basis of wide circle of sources, the experiments of soviet power are analysed in relation to forming of contingent of students of high-